

Az irgalmatlan sorsszerűség

BESZÉLGETÉS SZÉKELY JÁNOSSEL

„És hallgatom a híreket,
miket mélyemből enszavam hoz.
Amíg a világ így veszett,
én irgalmas leszek magamhoz.”

(József Attila)

(ELSŐ KÉRDÉS: AZ ELISMERÉSRŐL ÉS A FINNYÁSSÁGRÓL)

— Elárulom, kedves Székely János, hogy az ötletet — beszélgetni a munkásságáról — a hiány szülte. Az, hogy hiába kerestem a válaszait Huszár Sándor interjúkötetében — Ön nem ült ott az író asztalánál. Ugyancsak hiába lapoztam át Beke György *Tolmács nélkül* című könyvét. Ebben, ugye, ötvenhat író beszél a magyar-román irodalmi kapcsolatokról. Furcsállanám, ha a kimaradásának a riporter figyelmetlensége-feledékenysége lett volna az oka. Hiszen ha Ön személyesen nem vall is, annál többször vallanak Önről. Többször és nagy elismeréssel emlegeti Mihai Beniuc, akinek az első magyar verseskötetét fordította; másvalaki meg a borbereki nyarakra emlékezik, hogy mennyi Eminescu- és Ady-, József Attila-verset szavalt Ön ott. Akkor még szeretett vagy legalábbis nem restelt szerepelni — magamban valahogy így summázom az okát, nem a nyári fellépéseinek, hanem hogy nincs ott egyik interjúkötet megkérdézetjei között sem.

Most tehát olyasmit kényszeríték Önre, amitől ózdkodik, amit — finomabban is mondhatnám? — rühell. Mint legutóbbi novellás kötete, *A nyugati hadtest* elviselhetetlenül egymásnak rendelt, iszonyra kénytetett — házastársa? nem! — lova s lovasa a másikat. A lovas más lóval tán sokra vihetné, a különös paripa, Pálinkás is vígan húzna ekét, szekeret, csak ne pattanjanak rá — de hát ki tudja, hogy régi törése van a gerincén. Még csikókorából! Igen, ezek a csikókori sérülések! Vagy mondjak csak kényszerítéseket, a mostani beszélgetés miatt? Ami elől, megbocsásson, de végképp nincs módja kitérni. Egész életműve sugallja, ne háragudjék meg érte, olykor-olykor már nyomasztóan: kiállt eddig, ki kellett állnia embertelenebb megpróbáltatásokat is. Soroljam? A hadapródiskola, az újonckiképzés második világháborúbéli gyötrelmeit, a „nyugati hadtest”-tel való visszavonulás kétségbeejtő helyzeteit, ezer kilométeres lovaglásait, a frontok elől hajtott koncentrációs táborok látványát, szegény- és szájalom- és nyomorúságmeneteit, a krematóriumokból áradó, gyomrot fölkaivaró füstöket, a „téboly füstjei”-t, aztán a hadifogságot, a „hosszú rettegésből kimentett emberséget”? A század szegényét és a személyes szegényt írjam körül? Legjobb drámájából, a *Caligula helytartójából* Barakiás szavait citáljam: olyan világot értünk meg, hogy azt csak a gazember éli túl, s aki túléli, úgysis mind gazember?

Szóval nem csodálkozom én az 1949-ben még mindig csak húszéves, de egy öregembernek is sok „élményen” keresztülment (keresztülhajtott!) Székely Jánoson, hogy a különben Kolozsavárott, akkori lakóhelyén is mind fagyosabb fényes szellők az őszi levél sorsát fujdogálták a fülébe, vagy hogy a házsongárdi temetőt verselte meg; a sírok látványa az élet, az élete pusztta tényét is hihetetlennek tüntette föl. Az *Egy őszi levélhez* és a *Házsongárd* című költemények mellett fől sorolhatnám jószerint az összes korai versét, úgy 1954 körül, bizonyítandó — mit is? Persze, ugye, első-

sorban azt, hogy mily alaposan készültem a beszélgetésre (alkalomra íródott köszöntőnek, portréinak mennyire szeret Ön ilyen fordulatokkal lendületet adni, az „ünnepeltek” jelentőségét így profanizálni!) — bizonyságul szolgálnának aztán ezek a versek arra is, hogy a fiatal költőnek mennyire nem volt más vágya, mint: meghatározni önmagát. Párbeszédet folytatni, nem a világgal, de önmagával. (Mellesleg szólva, azt hiszem, innen későbbi drámáinak vitajellege, hogy a hősök legalább annyira szeretik a szavak, mint a tettek mezején összemérni az erejüket.) Némi túlzással azt mondhatnám: amit csak meglátott, korai költészetében mind szimbólummá változott. Önszimbólummá. Ez a sors jutott a fiatal nyírnek, ez az árny, a gyertyának, aztán a kagylónak, később még a sürgönyoszlopnak is. A nyír a hajlékonyság és az érzékenység mellett valami miatt a termékenység példája is lett, a gyertya a „kedves önmagának” világlátása, a kagyló pedig a se nem kérőké, se nem féltőké, különösen meg nem tülekvőké. A sürgönyoszlop viszont? — a mindent hallók és mégis hallgatók, és „merő seb” esete, ezáltal a bölcséké és erőseké. Ekkor lettek kulcsszavak — azok ma is — a kín, a fájdalom, a magány, a titok, a menekvés. A legősibb költészeti formához tért vissza, a természeti tárgyak megszemélyesítéséhez. Az önszimbólumok lázas keresése úgy mutatja az önmeghatározás szándékát, hogy egylényegű volt az az önerősítéssel. Nem csak önmagával akart tisztában lenni, de mások számára is tisztázni akarta: a visszavonulás, a fájdalommal való bezárkózás mellett döntött. Úgy érezte, nem tehet mást, ez az emberhez méltó választás, ha már a „rejtelmes esetlegesség”, a múltja erre a sorsra predesztinálta a — lírai ént, hogy valami modern terminus technicust is használjak, mintegy érzékeltetendő, a vers alanyát el tudom választani a versírótól, s ezáltal képes vagyok olyan finom distinkcióra, amilyenre Ön, tisztelt Székely János, egész eddigi költészetében — szánt szándékkal nem is törekedett! A múltjánál tartottam, talányos építőjénél — mert valóban, nem a jövő, de a múlt rejtélyes, ahogy a *Harmadik kolozsvári elégia* mondja, majd pedig a *Folyó* fogalmazza meg, általános érvénnyel: „a világ nem előre halad, hanem hátulról épül!” Úgy tetszik mégis, e korai magányba zárkózásban, az önmagukat faggatókhoz, a „mélységjárók szenzitív hadá”-hoz való csatlakozásban ekkor még lényeges szerepet játszott a — szerepjátszás is, a költői feladat, az alkotás sajátos értelmezése. Hogy is mondjam? Ekkor még nem vált vérévé a különállás — a sportnyelvűből kölcsönözve a kifejezést: — szabadon választottnak is el lehetett fogadni, ami később kötelező lett. Hogy a világ minden szépsége, üzenete, álma kínban, fájdalomban született — afféle romantikus túlzásnak is fölfogható volt. Különösen, hogy nemsokára a szerelem fölnyitotta a magány, a gyötrelmem kagylóhéját. Fölhangozott: azokra bólint már az élet, akik örömben élnek.

E hosszadalmas bevezetés épp arra szolgált volna, hogy az örömről kérdezhesem, kedves Székely János. Az utóbbi években megjelent műveinek, drámái bemutatóinak elismerő visszhangjáról. A sikereiről. Ám arról is, hogy a marosvásárhelyi Kriterion-nap irodalmi estjén, 1979 januárjában miért ezekkel a szavakkal „ajánlotta” kitűnő esszégyűjteményét, az *Egy rögeszme genezisést*: „Kimondottan gonosz könyv, nem embernek való táplálék — kérem, ne vegyék meg!”? Aztán a nagyváradi magyar színtársulatnak, az *Irgalmas hazugság* felfedezőjének, „megrendült” részvétét fejezte ki, „amiért bemutat valamit, amit megítélésem szerint nem lehet bemutatni”. Nem vette kedvét az együttesnek, mely Romániában elsőként vállalkozott Székely-darab bemutatására?! Végül a friss példa: levelet írt az Utunknak, az évről évre a legjobb könyvnek kiosztott pezsgódíj ügyében, merthogy a tavalyi termésből *A nyugati hadtestet* érdemesítették a jelképes jutalomra, s Ön még ezt a jelképes díjat is elhárította. Miért ez a menekülés az elismeréstől, de kérdezhetném a levélre válaszoló Láng Gusztáv szavával is: miért ez a finnyáság?

— *Kamaszkoromban, amikor még tisztább és becsületesebb fickó voltam, tettem magamnak egy fogadalmat. Megfogadtam, hogy azért, amit írok, semmilyen külön jutalmat vagy díjat el nem fogadok. Azért határoztam így, nehogy valaha eszembe jusson lealjasodni, s díjakra, pénzre, elismerésre — egyáltalán sikerre — vadászni irásaimmal... fogadalmam később, a mellőztetés idején, énbennem ráadásul afféle mo-*

rális erőtartalékká is váltott. Kompenzatorikus értelmé támadt, olyasmit kezdett je-
lenten, hogy munkáim megítélését egyedül magamnak tartom fenn, önbecsülésemet
nem teszem függővé mások ítéletétől, szóval nem ismerek el bírót magam fölött...
De hogyha akkor, amikor az ítélet elmarasztaló volt, nem ismertem el bírót, hogyan
ismerhetnék el most, amikor az ítélet valamicskével már kedvezőbb? Ha az elma-
rasztalásnak nem hittem, hogyan híhetnék az elismerésnek? A pszichológiai pajzsért,
amit a bajban védekezésül magam elé toltam, gondolom, helyt kell állnom a jó-
sorsban is.

(MÁSODIK KÉRDÉS: A KATONASÁGRÓL ÉS A HÁZASSÁGRÓL)

— Ön pajzsot, bajt emleget, én a szerelem örömenél vágtam neki a kérdezésnek.
Mégis biztos, hogy ugyanarról beszélünk. (Ön szüksézáva, én mosolyt fakasztó kö-
rülményeskedéssel. De látja, még ez utóbbi szavakat is egyik esszéjéből vettem. Mint
bizonyára emlékszik, barátja jellemzésére használta őket.) Nos, bevallom, tudtam
előre a válaszát. Mégpedig 1965-ös verséből, a címében is sokat mondó *Aszkézis*ből.
Rosszat tesz, ha elveszi a jót, nem minden állapothoz, sorshoz és élethez méltó az
öröm — írta itt a lírai énről (!) —, s úgy beszélt az örömről, mint ami megköti a
vágyat, a csúcsockig, a művészi küldetés beteljesüléséig űzőt:

Öröm? Kevés az énnekem! Kívánj csak
Poklot, csalódást, kínt, gyalázatot!

Így válhatok majd méltóvá, barátnóm,
A küldetéshez, melyet vállalok.

„Szenvedésre lettünk mi” — mondhatta volna Babitscsal, vagy egy francia roman-
tikussal, hogy az emberi szenvedések méltóságát szereti. Ám nem volt, nem lehetett
következetes e különös méltóságban. A lemondással és kivonulással mégiscsak fele-
selt, ha nagyriűkán is, az öröm, kiváltképp feleselt pedig az önvád, az önmarcangolás.
Megtanulta, hogy az önfegyelem nem tűr meg önfeledt pillanatokot. Mégsem a szere-
lem gyönyörű perceiért vádolta magát. Eléjük is ment, ha bizalma volt. Nem tőlük
félt, hanem hogy kórossá duzzad a lelkiismerete, hogy kegyetlen rögeszme veti po-
kolra. A saját tűzébe beleroskadó zseni példáját ezért is idézte *Bolyai János hagyaték*-
ában, ezért a kiverthen ödöngő ember képét a *Mufkóban*, másutt a kiválasztottság
mérgeről beszélt, az örökre nyomoréknak maradásról (*Virágok átka*), sebzettségről,
pszichózisról; a fák példája már arra is figyelmeztette, hogy „támasztalan gerincük
nem bírta el a mély magányt” (*Versek a tölgyesről*). Ha jól látom; kedves Székely
János, a „Nem csalódik az, aki merész önnön mélysége titkait kutatni” (*Telemakhosz*)
magányvállalásával a „Hadd bujjak már ki önmagamból!” (*Borkóstolás*) magányfel-
adása perlekedik, egész életművén keresztül. Ettől a belső vitától lesznek drámaiak a
versek; innen filozofikusságuk, pszichologizáló hajlamuk. Akárcsak a kisregényeké,
novelláké és drámáké — ténnem még hozzá. S e belső vita, ez az énkettőzés szül-
hette kitűnő kisregénye, a *Soó Péter bánata* ikerhőseit; ez verseinek ismét csak szép
számú önszimbólumait. A sárga szemet, mely „hasonlít az én szememre”, s mely
miatt azt érzi egyre, hogy „ketten vagyok” (*A sárga szem*), aztán a békák is, mint
az „isteni kétarcúság” őrzői jelennek meg, hasonlóképpen az amőba, mely „két
újabbra... bomlik, miközben mégis ő marad” (*A békák, Szerelem*). De még a veréb
is — nem furcsa? — azért érdemes figyelmére, mert „egész mivoltán valami / Szilaj
kettősség ömlik el”.

Nem sorolom tovább, tisztelt Székely János, noha kissé tudálékosan hozzátehet-
ném még, módszere-elképzelése a romantikusokéra emlékeztet, és nem csupán Cha-
missoéra, akire az *Árnyékban*, életteli, bő humorú elbeszélésében utal. Musset fekete
ruhás barátja, aki testvérként van vele élete döntő helyzeteiben, csak így hasonlított
Soó Péter ikertestvérehez; később mások is — például Camus hőse, de erről külön is

kérdézném még! — rémulten pillantották meg magukban a „meghitten ismerős és mégis nyugtalanító testvért, akit saját fényképeinken fedezünk fel”. Az *Önarckép*, 1960 című versét is idézni lehetne. De, intettem, ugye, magam, nem tudálékoskodom, nem fitogtatom a — hirtelen szerzett tudásomat... S lám, mégis. Megbocsásson érte. Mentésemre szolgáljon: mindeközben egy képtelen vád alól szerettem volna felmenteni Önt. Tán kár volna sóp vesztegetni az egészre, ha nem épp frissiben olvasom: *A nyugati hadtestben úgy lépt túl a „kultúrsznobizmussal joggal vádolt szemléleti és ízlésbeli bálványain”, hogy — és itt a fondor lelkületű csavar — „észre sem veszi”. Kultúrsznobizmus! Bölintson, elég, ha így felel: ugye somolygott magában e vád hallatán? Merthogy a teljes értetlenség miért is ingerelné? Ha már azt is magyaráznia kellett volna-kellene, hogy legsajátabb, legbensőbb ügyéről beszél, akár Galileivel, Bolyaival, Telemakhosszal, akár pedig Mucius Scaevolával, Orpheusszal vagy éppen Schlemihl Péterrel szólal meg! Az ő sorsukból beszélni ki, csak úgy kultúrsznobizmus, ha a veréb vagy a sürgönyoszlop megszólaltatása is az. Mondjam, hogy életének s életművének legkínzóbb, leglényegesebb konfliktusa mellett e vádaskodók vakon mentek el? Éppen Önnek beszéljek, nagyrabecsült Székely János, arról a küzdelemről, amelyet a mai szociálpszichológia az egyén egyik legjellemzőbb vonásának tud: az énazonosságát vívott csatáról? Az ember lelki szükségletéről, hogy elveivel, önnön normáival összhangban szeretne élni, cselekedni s érvényesülni? Az énazonosság és az énérvényesítés szükségletei harmonikus kielégítésének akadályait, az Öntől idegen életformákat, helyzeteket emlegetsem? Hogy hányszor kellett alkalmazkodnia, titkolnia valódi véleményét — ahogy monodrámájában *Dózsa* mondja: — visszanyelni mindent, mi kikívánkozik? A hadapródiskolát, a katonaságot ítélem el ismét, mert kettős morálra nevelt, mert arra kényszerítette az egyént — így érezte a *Profán passió* Tamása is —, hogy „két részre szakadva” éljen.*

Megígérem, tisztelt beszélgető (vagy inkább csak: hallgató?!) partnerem, hogy tapintatosan nem faggatom róla, de erős a gyanúm, volt életének még két olyan pontja-szakasza, amikor a belső autonómiájáért, az önbecsüléseért legalább annyira meg kellett — önnönmagával — küzdenie, mint kamaszkorának nehéz háborús éveiben. A házasságára-válására és a hatvanas évek eleji *Itthon vagyokkal*, *Küldetésekkel* jelölhető kései sematikus „pillanataira” gondolok — minek is kertelnék? Hiszen a *Vallomás őseimről* című írásával még biztat is a nyílt beszédre — itt tűzte ki programul mindannak a bevallását, amit „a legnehezebb és legkínosabb bevallani”. A versek alapján kirajzolódó szerelemtörténetben nem az lep meg, hogy korán kettejük közé állt a „győzhetetlen másság, az oldhatatlan emberi magány”, még csak a különös udvarlásom sem csodálkozom, mely a lányos szépség s „minden ékesség” (!) eltüntére figyelmeztetett, s azzal a fölismeréssel hízelgett a kedvesnek, hogy „gyümölcsözésben megcsúnyult tested” (*Őszi fák*). Valóban, egyetlen sor — „Milyen keserves is téged szeretnem” — egyszerre *Ajándék*, *bántás*, *vallomás*. E keserves szerelemben épp az a különös, hogy a társ vállalásában ott lapul a lírai én (!) önfelmentése is. A megalkuvás keserű beismerése — „azzal élek, aki elhagyott, / S azzal fekszem le, aki nem kíván” — a *Válás utánt* a kicsinyes torzsalkodások fölé emeli, ide rántják viszont le a „te kenyeret vettél az áramon” s az ehhez hasonló magyarázatok, a mentéskeresés énidegen formái, a felelősségáthárításnak egy belső vezérlésű, autonóm személyiségtől meglepő nyomai. A feleség, ki „sziszegve fekszik melletttem az ágyon”, visszatérő lírai hős lesz még (*Nem igaz*). A feszültség megszűnik, anélkül, hogy a helyzet megoldódna. A magánélet kínjainak Szabó Lőrinc-i nyílt bevallására, lelki „sztriptíze” programozott líra — de csak ez! — szükségképpen jut el odáig: „Elhalt... kedvem és dalom. / Elöttem áll a meztelen igazság, / S nincs többé, amit mondanom” (*Sztriptíz*). A szerelmi költészettel bíbelődni, amikor a szerelem elvesztette a méltóságát — ahogy Deák Tamás könyvéről írja —: fölösleges. „Költészetem a csönd: hallgassátok!” — szölt az új program. Ebbe a csöndbe vezetett a sematizmus későn ébredt, „meglelkesült gépmadárká”-jának, a telenként is nyarat kiabáló *fakakukknak* a hangja is.

Mindezt csupán azért emlegetem föl, zokon ne vegye, igen tisztelt Székely János,

hogy eggyel több nyomós okot tudjak: miért irtózik olyannyira a lelkesültségtől, a meglelkesültektől. Talán mert a fanatizmust is eszébe juttatja, egy társ, egy eszme feltétlen szolgálását. Mert ugye nem a tévedését tartja jóvátehetetlennek, hanem a hiszékenységét, kiküzdött önfegyelme önkéntes lazítását? Amott az önmegalázás fokát, túlzásait, emitt az öntörvényű, belülről épülő világnak külső szempontokhoz kötését, a „korigényekhez” való alkalmazkodást. Lám, bárhogy igyekeztem elkerülni, oda lyukadtam ki megint: intézményeket rokonítottam. A katonaságét a házasságéval például. Kérdezem is mindjárt: Ön szerint rokonítható-e a kettő, s ha igen, miben; továbbá — humoros a kérdés? — esetleg köszönhet-e valamit nekik?

— Minden mikroközösség alaptörvénye: érezhetsz, gondolhatsz bármit, abba senki bele nem szólhat, de cselekedni csak a szigorúan kötelezőt cselekedd... Tetteinket, szavainkat előírhatják — gondolataink szabadok.

A házasság értelme, ha ugyan van, mégiscsak az utód.

Tartásomat —

Belső autonómiámat —

Szellemi képességeim felismerését —

nagyjából ezt a három áldást köszönhetem én a katonaságnak. Hogy ... miért hoztam magammal a katonaságból éppen a tartás, a tanulás, a belső autonómia igényeit (holott egészen mást is hozhattam volna), azt már nem tudom megmondani. Valamiféle gondviselés lehetett ez csakugyan: az én külön, személyre szóló, belülről működő gondviselésem. Nem voltam én soha szerencsés, ellenben fogékony voltam mindenre, ami súlyos és fontos. Holtomig szeretem magam ezért.

(HARMADIK KÉRDÉS: A CSELEKVVÉSÉRŐL ÉS AZ ESZMÉKRŐL)

— Ezt a fajta önszeretetét nevezte bocsánatosnak Gáll Ernő (Korunk, 1979. 12.). Hozzátette azonban, hogy ha Ön a két életet élő homo duplexét mentesítettnek véli is „a tudathasadástól, távlatilag nem fogja tudni a személyiségorsvasztó konformizmustól megmenteni. A cinizmustól sem”. A remek tanulmány egyetlen gondolatát idézném még: aki önként vonul ki a közéleti szereplés terepeiről, s vállalja elszigetelt helyzetét, még az sem maradhat passzív, nem mondhat le a történelemformáló tetről, a valóságalkító cselekvésről. Mit szól Ön ehhez, tisztelt Székely János? Hivatkozik-e arra, hogy hiszen a *Szó Péter bánata* a gyermekből nyomtalanul elillant szép, derék és nagyszerű tulajdonságok visszaperléseért (az énonozosságért) vívott harc ábrázolásaként is fölfogható? Ekképpen a kettős én megszüntetésének talányos-misztikus, a realitásba irrealitást vegyítő történeteként, az emberi személyiség „dekomponálódásának” Babits A gólyakalifájához, Füst Milán Ádventjéhez, Cholnoky László Tamásához hasonló regényeként. Megemlíti-e, hogy a személyiségcsontulás veszélyeiről is szólt a Dózsában? A gondolatainak szabadságára építő, a belső világába visszavonuló, az otthonosságérzetét s önállóságát így megteremtteni igyekvő embert kritikusan szemlélte a — parasztvezérben! Hangsúlyozta: milyen veszélyes lehet az önáltatás, a gondolati gyávaság, a „bent is” hazudás állapota. „Így torzulunk el, s válunk nyomorékká / Lelkünkben mind... / Így vész ki lassan minden képességünk, / Hogy fordítsunk e képtelen világon, / Hogy változtassunk önmagunkon is.” Ez — úgy gondolom — világos felismerés, tiszta beszéd — Gáll Ernő intelme sem szólhatna komolyabban, felelősebben, mint ahogy Dózsa intette önmagát. (Hogy vallja meg az egyik Székely-esszé? „A hídban, a parti füzesben, vagy később az Árnyékban (sőt... Dózsában is) a magam mivoltát láttam megtestesülni.”)

Az *árnyék*, a *Caligula helytartója* s a többi dráma fő kérdése most már az lehet, hogy ha a hősök felismerik az önmagukon s a képtelen világon való változtatás szükségességét, meghallják-e a szolgálat parancsát, ennek szellemében cselekszenek-e. Az *árnyék*, miközben az átlagosnak, a közönségesnek a szokatlan, a rendkívüli, a „személyiség” fölötti uralmáról beszél, miközben az ént és a világot állítja szembe egymással, eljátszik a világba való behatolás, a változtatás esélyeivel is. A játék a történetindításkor az elbeszélő felszabadult kedvről, ötletességéről, nyelvi humoráról

s önironikus hajlandóságáról árulkodik (az ördögnek munkaideje van; a pokolban helyszűke miatt renoválnak; az Árnyékkal előfordult, hogy „az egyik énjére figyelt, s közben a másikra léptek rá” stb.). Végül mind komorabb hangulata, halálos tétje lesz a játéknak. A halál — a Székely-művekben oly gyakran föltűnő önkéntes pusztulás — az önálló cselekvés következményeként jelenik meg. A szolgálatot, a cselekvést vállaló Árnyék szembe kell hogy nézzen felelősségével: ha használni nem tud, legalább azzal kell törődnie, hogy ne ártson. Remeteségbe vonul — tűnik föl előtte a megoldás.

Hogy nem lehet változtatni a világon, hogy a tettekből „egyként kibújhat kígyó és madár” (Dózsa) vagy hogy a „tétlenség felér a tettel” (*Profán passió*) — a két kudarcot, a magán- és közéleti sikertelenséget követően (lásd: *Válás után; Itthon vagyok, Küldetések*) mind gyakrabban visszatérő gondolat. A Székely-művekben irgalmatlan sorsszerűség — vagy: *irgalmas hazugság* — rendezi világ s ember dolgait; nem haladás, fejlődés van a történelemben, hanem kevésbé vesztett világ, József Attilával szólva, s ugyancsak vele: a kín finomulása az egyetlen érzékelhető változás. Vagy ahogy Dózsa mondja: „enyhébb pokol”-al vár a jövő. „Akármit kezdenénk is, / Hogy jobb legyen e tébolyult világ, / Egyszerre csak azon kapnók magunkat, / Hogy ismét vannak gazdagok s szegények, / És minden úgy van, mint előbb” — ilyes felismerés, fatalista eszme miatt torpan meg Dózsa, aki tudja, ki s mi ellen viaskodik, ám sejtelve sincs, miért. A következő dráma, az *Irgalmas hazugság* is megfogalmazza: „A világ csak akkor / Lenne olyan, mint lenni kellene, / Ha végleg semmi sem történe benne.” *Caligula helytartóját*, Petroniust imígyen dicséri Barakiás: „te csöndben örölted magad, / És feltaláltad a tétlen hatalmat... / A nem cselekvő hatalmat... / Az egyetlen jogost és menthetőt, / Mert megmarad saját körében, és nem / Sajátítja ki teljes életünket”. A *Protestánsok* még illúziótlanabban gondolkodik hatalom s haladás dolgairól: „Minden vallás és eszme és rögeszme... / Csak cégérek, uram, csak címerek. / Csak ürügyek... a hatalomra!... / Nem mondom én, hogy ebben áll az eszme, / De történelmi funkciója ez!” S ha valaki e bőséges idézés után azzal állna elő, hogy e tételes állításokat kiragadom a szöveggörnyezetükből, hogy összekeverem a műben objektívált vallomást az író személyes véleményével, akkor az *Ars poeticá*ját hoznám föl végső érvként, kedves Székely János! Eszméink legnagyobb része: öngazolás... Ami nekünk igazságnak tűnik föl, az többnyire bizony csak érdek — s idézném tovább, ám minek? A fatalista hősök portréjához annyit tennék még hozzá, sietve, hogy a cselekvést kétféleképpen tudják elfogadni. Ha a tettel — többnyire persze: öngyilkossággal vagy legalább önként vállalt halállal — önmaguk példáját akarják fölnövesztetni, mint Dózsa, aztán a *Profán passió* Júdása. Erre készülődik továbbá Petronius is, ebben akadályozza meg Caligula váratlan halála, ezáltal is az ironia fényébe vonva az áldozathozatal hasznát. A cselekvés másik fajtájáról — nem hasznáról! — a *Soó Péter bánata* beszél, a drámák konfliktusaira is érvényesen: „Mit számít aztán, hogy valódiak-e azok az akadályok vagy pedig koholtak? A célok és eszmények amúgy is jönnek és mennek... de maga az erőpróba, az emberi teljesítmény megmarad; ez ad értelmet és tartalmat az élet bolondériájának, ez, csakis ez emel föl és ragyog tovább az időben.” Don Quijotéről szól itt a példabeszéd, de szólhatna, ugye, Sziszüfoszról is. Camus hősről.

Átforgattam a köteteit, az *Egy rögeszme geneziséhez* még névmutatót is rögtönöztem, tisztelt Székely János, de hiába — Camus-nek a nevére se bukkantam. Pedig kíváncsi lettem volna, mint vélekedik Ön a Sziszüfosz mítoszáról, aztán a „lázádo ember”-ről, a „szabadságos halott”-ről, aztán arról a „heroikus pesszimizmus”-ről, mely gondolataim szerint a Caligula — az Ön drámájáról beszélek, s nem a Camus-éről — s a többi darab hőseit is mozgatja. Szerettem volna olvasni a „beavatkozás” elutasításáról, az erőszak elvetéséről. A „gyöngéd közöny”-ről, az embertársakhoz kötő egyetlen elfogadható érzésről. S az „inkognitó” gondolatáról, mely szerint a másik ember menthetetlenül zárt világ, megismerhetetlen — ahogy Aljosa Karamazov és Grusenka beszélgetését a Soó Péter sumázza, s ahogy az *Irgalmas hazugság* is példázza. „A világnak nincs felsőbbrendű értelme” — hol is szerepel ez, Camus

műveiben, vagy az Önében? Nem tudnám már megmondani. Hiába keresgéltem a francia egzisztencialistára való utalásokat az esszékötetében, pedig azt is meg mer-tem volna kockáztatni, hogy a *Protestánsok* vagy *A nyugati hadtest* szellemétől nem idegen az, amit Camus a Nobel-díj átvételekor a modern íróról mondott: „nem állhat azok szolgálatában, akik a történelmet csinálják, csak azokéban, akik elviselik”.

Félreértés ne essék, dehogyan gondolok én átvételre, még termékenyítő hatásra se igen — az életérzés azonosságára viszont annál inkább. Készséggel elismerem, ugyanilyen erővel idézhettem volna másokat is.

Am nagyon telik a beszélgetés ideje, ezért megbocsásson, nagyrabecsült Székely János, ha egy-két dolgot csak kutyafuttában említek. Például, hogy mily hasonló következtetésekre jutnak Musil, Ottlik Géza s az Ön hősei, ha a lelki megaláztatásokról, a gyávaságról, a lelki egyensúly megtartásáról van szó. E rokonságon éppúgy nem csodálkozom, mint azon sem, hogy *Rilke hangját* szeretné hallani — végül is mind a négyen katonaiskolai növendékek voltak! Meg nem állhatom továbbá — de ez már csakugyan az utolsó szertelenkedés —, hogy Monokinak, *A nyugati hadtest* emlékezetes kriplijének a történetét elbeszélő-kommentáló krónikást be ne állítsam abba a sorba, ahol Gorkij Klim Szamginja, Camus Clamence-sze és Joseph Conrad Lord Jimje áll. Ifjúkori gyengeségük, gyávaságuk jóvátételében hová jutnak? — e szerint sorakoznak. Elöl Klim Szamgin, aki hagyta megfulladni a rokonát, ám akiben a tétlenség megnyugvást keltett, merthogy büntetlenül lehetett gyáva. A következő Clamence: mindvégig úgy cselekszik, mint akinek semmi köze a régi énjéhez; arra sem kíváncsi, valóban részese-tanúja volt-e az egykori „baleset”-nek. Lord Jim esztelenül bátor tettekkel akarja feledtetni egykori gyengeségét — ő tehát kilép a passzivitásból. A tétlen felelősségvállalásban viszont *A kripli* elbeszélője megy legtöbbször: társa önmegalázásáért évekkel később is szemrehányást tesz magának. Rádbbenteni az embert, ha nem is a szembenállásra, ellenállásra, harcra, de legalább a méltósággal vállalt tűrésre, szenvedésre — e morális fogantatású parancs ott ágaskodik *A nyugati hadtest* legtöbb történetében s jóformán az egész Székely-életműben.

Nem a társadalomalakító tett, nem a közösségi érdekű cselekvés, nem a sánta emberiség gyámolítása, nem a rend vigyázása — „nekünk magunknak kell rendde válnunk”. De ezek már Németh László szavai. A kétféle embertípusra is érvényesen. Az egyikre, amelyik mint feladat vonul a világba, s betölt egy szerepet a társai között, és a másikkal, amelyeknek elegendő feladat s szerep önmaga összehajlít lelkének rendbeszedése.

Hová sorolja magát, mélyen tisztelt Székely János? A kérdés, persze, éppúgy szónoki, ahogy a korábbiak is azok voltak. Mégis, válaszul a magát nőies érzékenységgűnek nevező Németh karthauzis életreguláit olvasom. Az egyik pont az autonóm munka fontosságáról beszél. A másik az emberek iránti jóakaratra int. Anélkül, hogy a szeretetükre számítana. Az ötödik pont roppant ismerősnek látszik: azt a szeretetet, mondja, amely az emberek felé húz, „kapcsolatokra hív — boldogtalanságunk s bukásunk forrását, adjuk egészben nekik... Életünk hevét, amelyen eddig csak visszautasítást vettünk, öljük olyan munkába, amely vagy az emberi szenvedésen segít, vagy, ami még fontosabb, e szenvedés főokát, az emberi természetet ostromolja. Ez a munka, amennyire lehet, legyen névtelen, nemcsak hírré, dicsőségre se számítson”.

Ugye tudja, miért idéztem e szerzetesi regulákat? Kísértetiesen egyeznek az Ön ifjúkori fogadalmával, nemdebár?

Miként eddig, most is megkímélem attól, hogy felelnie kelljen. De azért köszönöm az alkalmat, hogy elbeszélgethettem — *feltételezett* válaszainak, szavainak sűrűsűrű citálgatásával — magam, magammal. Igyekszem az Ön szellemében búcsúzni: reméljük a legrosszabbakat!